

Úvod

Jiří Štaif

Téma elit moderní doby bylo ve střední Evropě tématem do značné míry problematickým, a to zejména po roce 1945. Nebylo tomu tak jen v její někdejší socialistické části, nýbrž i v tehdejších západním Německu, jak uznává čelný historik hospodářských dějin Hans Pohl. Zejména v české společnosti existovaly vůči elitám dlouhodobé mentální zábrany, jež se vinuly z 19. století a byly spojeny velmi těsně s antiautoritativními tradicemi české národní společnosti, na něž si ostatně nezřídka stěžoval i sám František Palacký. V rámci tohoto uvažování a s ním spojené mentality znamenalo akcentování společenské role elit téměř automaticky urážku či podceňování lidových tradic českého národního obrození přesto, že žádný funkční model společnosti se bez vůdčích společenských skupin, ať již jsou nazývány elitami či jinak, prostě neobejde.¹

V českých zemích a později i v Československu byl mentální odpor k moderním společenským elitám ovlivněn především historickou diskontinuitou stejně jako periodicky se vracějícími pocity ohrožení české národní existence elitami cizími. Není proto divu, že po jistých náběžích zájmu společenských věd o toto téma kolem roku 1968 se mu opět dostává pozornosti historiků jako nosnému badatelskému problému až po roce 1989. Iniciativní roli v tomto směru sehrál zejména František Svátek. Jeho tým se však bohužel nezabýval moderními hospodářskými elitami, jež se v západní historiografii a později i u nás, jak ještě uvidíme, začaly již dříve objevovat jako víceméně komplementární problém dějin moderního podnikání a později též moderního podnikatelstva.²

Tato problematika pak vstupovala stále více do badatelského kontextu pracovníků Ústavu hospodářských a sociálních dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Po roce 2000 bylo totiž stále zřejmější, že by se časem mohla stát jedním z profilujících projektů tohoto pracoviště. Na jaře roku 2003 jsme společně s Eduardem Kubů byli příznivými okolnostmi přivedeni k tomu, abychom se nad ní poněkud hlouběji zamysleli. Snažili jsme se tehdy pojmut problém moderní české hospodářské elity

jako otázku po její reprezentaci v kontextu dynamického společenského, kulturního a zejména pak hospodářského vývoje českých zemí v letech 1890–1914. Vyšli jsme přitom z vcelku tradiční teze, že i hospodářské elity jsou poměrně malé, přitom však vlivné skupiny lidí, jež jsou pro historiky primárně přístupné prostřednictvím svých dobových reprezentací.

Tuto výchozí tezi jsme potom doplnili řadou dílčích hypotéz, z nichž se mi zdají být teoreticky a metodologicky nosné následující: 1/ mezi českou a německou hospodářskou elitou existovala řada mezikategorií v jejich vztahu k oběma profilujícím se zde nacionalismům, 2/ vůdčí společenskou roli moderních hospodářských elit lze poměřovat efektivitou různorodých interakcí s jejich „klientelou“, 3/ nelze zapomínat na to, že vyjma elit „reprezentovaných“ existovaly tehdy i hospodářské elity „nereprezentované“, 4/ dobové reprezentační soubory hospodářských elit podtrhují jejich symbolický společenský význam, 5/ nejdynamičtější součástí moderních hospodářských elit jsou elity podnikatelské, 6/ téma je sice mnohooborové, avšak našim možnostem nejlépe odpovídá dialog mezi výzkumnými přístupy hospodářských a sociálních dějin.³

Po roce 2003 jsme o problematice moderních hospodářských elit začali společně diskutovat zprvu jen neformálně v našem ústavu. Poměrně brzy se však objevila možnost zařadit ji jako profilující projekt do nového výzkumného záměru, jež naše fakulta získala na jaře roce 2005. Od toho úspěchu byl pak již jen krok k tomu, abychom uspořádali vědecké kolokvium Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání, které Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK zorganizoval 25. až 26. listopadu 2005 v rámci Výzkumného záměru MŠMT č. 0021620827. Základem tohoto sborníku se pak stala vystoupení téměř třiceti historiček a historiků na tomto kolokviu.

Na řadu z nich reaguji ve své navazující studii. O jejich obsahu, přínosu i nedostacích si může učinit zájemce o tuto problematiku svůj názor z četby našeho sborníku, proto nepovažuji za účelné je v tomto úvodu stručně rekapitulovat. Z mé navazující stati rovněž vyplývá i nárys naší práce na tématu, jež se v příštích letech soustředí zejména na analytické zpracování vybraných databází, na problematiku finančních elit a zvláště pak na mnohostranné historické probádání nejdůležitějších reprezentativních struktur moderního podnikatelstva v českých zemích. K tomu mohu jen poznamenat, že k řešení našeho úkolu se nám podařilo vytvořit výkonný badatelský tým, jenž zahrnuje historičky a historiky téměř všech generací stejně jako kolegy z Moravy a Slovenska. Z jednotlivých příspěvků je též velmi dobře patrné, že náš projekt je teoretický i metodologicky profilován na vskutku solidní znalosti zahraničních

přístupů a v řadě případů i na dobrém (někdy též výtečném) věcném zvládnutí dílčích výzkumných témat.

Ze souboru statí publikovaných v tomto sborníku však nevyplývá dostatečně jasně, že skupina moderních kapitalistických podnikatelů v českých zemích představuje též téma, jež má u nás již jistou historiografickou tradici, kterou lze počítat na desetiletí. Proto se u ní chci poněkud zastavit s tím, že z ní vyzvedávám přístupy, názory a postřehy, s nimiž bychom se měli v naší další práci zodpovědně vyrovnat. Pod pojmem historiografická tradice zařazuji v tomto případě ovšem jen ty badatelské počiny, které měly zjevnou teoretickou a metodologickou ambici vyložit tuto tematiku v širších společenských souvislostech, ať již byly nazývány kapitalistickým výrobním způsobem, kapitalistickou industrializací či procesy sociální změny. Pro tento případ chápu tedy tuto tradici v poněkud užším smyslu konceptuálně vyprofilovaných badatelských paradigmat. Stranou proto ponechávám ostatní produkci týkající se moderních podnikatelů zejména z životopisného či technicko-technologického hlediska.

Zásadní konceptuální význam na tomto badatelském poli měla po mém soudu stať Pavly Horské-Vrbové z roku 1962, jež je dodnes pozoruhodná svojí promyšlenou výstavbou a zejména pak autorčinou schopností neulpívat na podružnostech, a tak jít po podstatných souvislostech. Její pojetí vzniku české průmyslové buržoazie je z pochopitelných důvodů zaměřeno na 19. století. Historický vznik tohoto aktivního sociálního uskupení chápe jako „proces formování samostatné skupiny průmyslových kapitalistů, podnikajících převážně v oboru tovární výroby, hlásících se politicky k české národnosti“. Časově jej klade zhruba do let 1860–1873 a zároveň jej úzce propojuje s akcionalizací průmyslové výroby v českých zemích.⁴

Přesto, že autorčina analytická terminologie je dnes někdy zastaralá, obsahuje její text řadu tvrzení, s nimiž se bude muset úspěšně vyrovnat i současné bádání o moderních podnikatelských elitách. Mám přitom na mysli zejména ty z nich, jež v následujícím výzkumu poněkud zapadly, resp. zůstaly stranou živého badatelského zájmu. Míním tím její postřeh o iniciativní roli hospodářských spolků, resp. krajských sekcí Vlastenecké hospodářské společnosti v Čechách při oživení českého hospodářského života průmyslovými výstavami a zakládání prvních českých akciových společností v potravinářství.

Dále je to teze o agilním přístupu k akciovému podnikání, jež se stalo charakteristickým pro skupinu mladších karlínských podnikatelů. Ta potom vedla mj. k založení První českomoravské strojírny v pozdějším pražském předměstí Libni (1871) jako vzorového akciového „národního

podniku“, příkladného pro podobné počiny v dalších českých městech. Znovu připomínám zejména autorčiny originální sondáže, které ji přivedly ke konstatování, že český potravinářský průmysl se koncentroval na rozdíl od německých průmyslových odvětví v okresech s vyšší průměrnou spotřebou obyvatelstva.⁵ A konečně její tezi, že česká buržoazie se v letech 1860–1873 rekrutovala převážně z české maloburžoazie.

V této souvislosti je však třeba upozornit na to, že Pavla Horská-Vrbová nevzala ve své době dostatečně v potaz význam rozvoje tzv. velkého kapitalismu v padesátých letech 19. století, z něhož zřejmě profitovaly i české střední vrstvy. Dále pak okolnost, že na počátku šedesátých let 19. století se rolníci vesměs již vykoupili z poddanství, což znamenalo, že měli zejména v úrodných krajích jisté kapitálové přebytky. Lze též předpokládat, že výkup z poddanství je pomohl mentálně připravit na eventualitu, že z výnosu jejich hospodářství lze pravidelně spořit a naspořené peníze pak investovat. Oba tyto faktory mohly usnadnit cestu k tomu, co autorka nazývá akumulací kapitálu v „tzv. českých rukou“ v šedesátých letech 19. století formou záloženského hnutí.⁶ V jejím textu navíc chybí postžení podnikatelského významu rodinných firem a rodinných sítí, jež měly ve vývoji kapitalismu nejen v této době své nezastupitelné místo.

Navíc je zřejmé, že ve své době termín moderní podnikatelská elita nemohla vůbec použít. Stejně tak je škoda, že tyto i další své teze v následujících letech soustavněji nerozpracovávala či nerevidovala v rámci svého narůstajícího zájmu o demografické procesy a sociální strukturu modernizující se společnosti. Ostatně její pozdější příklon k analýze sociálně profesního kódu v rakouských statistikách ji svým kritériem tzv. samostatných výrobců, mezi něž byli „zahrnováni zpravidla jak samostatní podnikatelé, tak řemeslníci i domácí výrobci“ od potenciální analýzy moderních podnikatelských elit spíše odváděl. K tomu dodejme, že ani příslušné statistiky meziválečného Československa neumožňují samy o sobě generovat podnikatelské elity z kategorie tzv. samostatných osob v hospodářské sféře.⁷

Metodologicky podnětné (bohužel však nedatované) strojopisné pojednání o české buržoazii sepsal nepochybně dříve než Pavla Horská-Vrbová dnes již polozapomenutý meziválečný sociolog Jan Mertl (1904 až 1978). V některých pasážích svého textu vycházel jako ona z názoru, že pro vznik české buržoazie bylo rozhodující zakládání akciových společností v potravinářském průmyslu v šedesátých letech 19. století. Za zamýšlení přitom stojí jeho teze o další důležité fázi tohoto procesu v posledních dvaceti letech před rokem 1914. Mertl ji nazývá koncentrací a byrokratizací kapitálu s tím, že „český národ vcházel do této periody

bez silné buržoazní vrstvy, protože v době, kdy se tato vrstva tvořila, byl ještě příliš hospodářsky slabý. Možno říci, že ve svém hospodářském vývoji přeskočil údobí kapitalismu individualistického a ocitl se téměř bez přechodu uprostřed vrcholného kapitalismu...“⁸

Ten se pak vyznačoval klíčovým podílem bank na koncentračních hospodářských procesech a nástupem manažerského typu podnikatele. Přesto, že celá řada Mertlových názorů byla dnes již překonána metodologicky i teoreticky, pozoruhodná zůstává jeho koncepce české buržoazie jako součásti buržoazie jako takové. Pod vlivem Maxe Webera, Henriho Pirrena a zvláště pak nyní již méně známého německého sociologa Theodora Geigera (1891–1952) chápe buržoazii jako třídu usilující o rozhodující mocenské postavení v moderní společnosti. Definovat ji podle něho lze: 1. hospodářsko-sociální úroveň, tj. jejím nadprůměrným životním standardem a vzděláním, 2. faktem, že je třídou městskou, 3. skutečností, že si osvojila národní uvědomění a 4. vymezením se proti vyšším vrstvám. V českých poměrech je ji nutno studovat historicko-srovnávací metodou, aby tak vynikla její specifika.⁹

Zároveň ji nedefinuje jako společenství jednotlivců, nýbrž jako společenství buržoazních rodin. Sociokulturně přitom podtrhuje okolnost, že „příslušnost k společenské třídě či vrstvě je určována životním standardem a hmotným i duchovním prostředkem rodiny, v níž se jedinec zrodil nebo do které byl přijat“.¹⁰ V rámci svého konceptu operuje též s pojmem podnikatelské mentality, tj. aktivního přístupu k modernímu podnikání, typickému pro dobu, kdy dynamiku kapitalismu určovala individualita podnikatele, schopná přijmout rizika a překonávat překážky. Mertl znal i Marxovo vymezení tříd, avšak označuje je jako kolísavé a příliš akcentující ekonomické faktory sociální diference. Na sociální rozvrstvení společnosti mají podle něj značný vliv nejen rozdíly v národních kulturách, nýbrž i stát. Zároveň nepřijímá různé koncepty sociální stratifikace dané dobovou statistikou jako postačující pro sociologické bádání o třídách.

Po tomto sociologickém intermezzu se však vraťme k současné české historiografii konstatováním, že nejsoustavněji a nejdéle se u nás výzkumem historické problematiky úzce související s formováním moderních průmyslových podnikatelů zabývá ostravský historik Milan Myška, jenž si na tomto badatelském poli vydobyl též zasloužený mezinárodní respekt. Při této příležitosti musím též konstatovat, že i pro mne osobně měla velký význam jeho průkopnická studie o podnikání předbřeznové šlechty, jež zjevně narušovala tezi o její převážně antikapitalistické mentalitě v době před rokem 1848.¹¹ Ještě soustavnější pozornost

věnoval Myška modernímu podnikatelství v devadesátých letech 20. století, kdy se mohl opět plně zapojit do vědeckého života jako výrazná osobnost v oboru českých hospodářských dějin.

Již na počátku prosince roku 1992 se mu podařilo uspořádat v Ostravě vědecké kolokvium s názvem Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu, věnované českým zemím a Slovensku od počátku průmyslové revoluce do rozpadu habsburské monarchie. Koncepti kolokvia též výrazně metodologicky ovlivnil svými dvěma vystoupeními. První jako vstupní bylo věnováno koncepti historického bádání o sociální skupině podnikatelstva a druhé pak nárysu jeho tehdy nového projektu „kolektivní biografie“ moderních podnikatelů v českých zemích.¹²

Z publikovaných statí se vyznačovalo koncepčním charakterem ještě stručné vystoupení Jiřího Matějčka o podnikatelích v systému sociální stratifikace a zejména pak příspěvek Zdeňka Jindry o klíčovém významu akciového podnikání v Rakousku a českých zemích do roku 1914. Opřel se v něm mimo jiné o typologii průmyslového podnikání Alfreda D. Chandlera jr. (1/ *personal enterprise*, 2/ *entrepreneurial enterprise*, 3/ *managerial enterprise*, později též tzv. *financier-controlled enterprise* jako přechodný typ mezi původním personálním a manažerským podnikem), jež měla v USA i jinde zásadní vliv na vnitřní strukturu moderního podnikatelstva. Žádný z těchto ani z dalších konferenčních příspěvků se však soustavněji nevěnoval otázce rekrutace podnikatelských elit z podnikatelstva jako celku, tématu, jež nás zvláště zajímá.¹³

Své bádání zúročil Milan Myška o několik let později v učebním textu *Problémy a metody hospodářských dějin I.* (1995), jenž se stal u nás nejkompexněji pojatým přístupem k otázce různých teoretických a metodologických koncepcí formování moderních kapitalistických podnikatelů.¹⁴ Z hlediska našeho projektu se jeví jako metodologicky velmi přínosná jeho komparativní typologie podnikatelstva v závislosti na charakteru příslušného národního hospodářství a národních kultur.

Tento přístup k věci nás živě zajímá nepochybně i proto, že prestižní trendy ve světové historiografii směřují v posledních desetiletích k různým verzím vícedimenzionálních charakteristik společenských změn, probíhajících sice v „globalistické“ moderní, resp. postmoderní době, avšak zahrnujících v sobě dlouhodobě působící antropologické konstanty kulturního či etnického typu. V rámci našeho projektu bychom též mohli tento problém pojmenovat jako meze, možnosti a kvalitu akulturace moderního kapitalismu do různých typů civilizací. Z ní lze pak odvodit i různé typy podnikatelských elit, působících v různých historických prostorech.

Myška v této souvislosti rozlišuje diskontinuální typ německého podnikatele, jenž ovšem nacházíme v 19. a 20. století ještě výrazněji v českém národním prostředí. Dále je to typ vysoce kontinuální skupiny anglických podnikatelů orientovaných na rozdíl od německých méně nacionálně díky silným vazbám na zámořský obchod. U francouzských podnikatelů zase vyzvedává mimořádně dlouhé přežívání osobnosti podnikatele-vlastníka a zároveň zdůrazňuje malý podíl akciových podniků na francouzském národním hospodářství v celém dlouhém 19. století. U amerických podnikatelů zase vyzvedl jejich normotvornou funkci v tom smyslu, že jejich hodnotový systém byl akceptován celým národem. Americký podnikatel byl podle něho „typem velmi vitálním, na druhé straně ale v letech 1850 až 1900 byla úroveň podnikatelské morálky velmi nízká“.¹⁵

Navíc zde též dále rozpracoval metodu kolektivní biografie moderního podnikatelstva na bázi vzorku, jenž lze pro něj považovat za reprezentativní. Souhlasit lze zejména s Myškovým tvrzením, že tento přístup se „pokouší brát zřetel na mnohorozměrnost determinant podnikatelského jednání a konání“, jež prozrazuje, že autor si je velmi dobře vědom rizika jednostranného příklonu historika k takovým teoretickým konceptům podnikatelstva, činícím si nárok na obecnou platnost, přitom však nedostatečně empiricky ověřeným či příliš jednostranně kulturněhistoricky podmíněným.¹⁶ Jeho znalosti empirického materiálu, o němž se má taková metoda opírat, jsou přitom vskutku excelentní.¹⁷

Na druhé straně je však zřejmé, že nejcitlivějším problémem tohoto přístupu k věci je právě otázka reprezentativnosti, již nelze v daném případě pojmout zcela statisticky, neboť zachovalé prameny vykazují v tomto směru značné mezery jak z hlediska vývoje oborové skladby, tak z hlediska regionálního a národního aspektu ve složení moderního podnikatelstva v českých zemích. I přes tyto limity dokázal Myškův badatelský tým vytvořit pozoruhodnou *Historickou encyklopedii podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století* (2003), obsahující kolem 1450 biogramů s jinde mnohdy jen těžko dostupnými údaji, kterou bude i naše bádání o zdejších podnikatelských elitách s povděkem využívat, a to zejména tam, kde naznačuje scénáře tzv. příbuzensky vícegeneračního podnikání.¹⁸

Na druhé straně zde však musím připomenout, že naše metoda se soustřeďuje na otázku, jak se z podnikatelstva generovaly jeho elity prostřednictvím principu reprezentace. Bude tedy vycházet jak z procesu formování moderních kapitalistických podnikatelů, tak z konceptu formování moderních společenských elit a v neposlední řadě i z historické analýzy jejich legitimacy, jak ostatně naznačují v navazující studii. Z čistě formálního metodologického hlediska v ní proto půjde o průnik množi-

ny podnikatelstva s množinou hospodářské, společenské a popřípadě i další reprezentace, dané kritériem „nadprůměrného společenského vlivu“ v daném kulturním a historickém kontextu.

V této souvislosti mohu dále konstatovat, že nedávná snaha o syntézu sociálního vývoje v českých zemích v letech 1781–1914 obsahuje rovněž řadu tezí o společenských elitách i o průmyslové buržoazii. Ty však považuji za natolik kusé, sporné a nezřídka i příliš málo rozpracované, že na ně nemůžeme jako na celek navazovat. Budeme muset tudíž pečlivě zvážit ty z nich, s nimiž bychom se měli v budoucnu vyrovnat. Nicméně již nyní je zřejmé, že v úvahu bychom měli vzít zejména autorskou tezi Jiřího Matějčka a Jany Macháčové kombinující kritérium sociální mobility s kritériem sociální prestiže. Sevřeněji formulovat ji lze nejspíš jako jejich názor, že jen malá část středních vrstev se v dlouhém 19. století mohla stát kapitalistickými, resp. průmyslovými podnikateli, a z nich jen někteří mohli postoupit v druhé generaci mezi tzv. diplomovou šlechtu, tj. o něco „výše“ mezi horními vrstvami.

V druhé generaci šlo zejména o to, že část řemeslníků (ať již avansujících, nebo nikoli) klesla ze středních do dolních vrstev a děti kvalifikovaných továrních mistrů postoupily v některých případech do středních vrstev, jejichž trvalým rezervoárem byli ovšem sedláci. Po celou tuto dobu si rodová šlechta udržela charakter uzavřené společenské skupiny, značný majetek a vědomí společenské nadřazenosti, avšak na druhé straně neustále ztrácela na přímém politickém vlivu a někdy byla i majetkově předstížena poměrně úzkou skupinou velkoburžoazie. Autoři této knihy sázejí ve svém výkladu mnohem výrazněji na funkcionální než na konfliktní model vývoje českých zemí. Díky tomu též zanedbávají důležité souvislosti mezi jejich sociálními dějinami, multietnicitou a poměrně erupčním moderním nacionalismem.¹⁹

Abychom v našem hodnocení české historiografie moderního podnikatelstva nezanedbali dobu první poloviny 20. století, upozorníme nyní na projekt *Hospodářských a sociálních dějin Československa*, jenž před několika lety zpracovali členové autorského kolektivu pod vedením Václava Průchy. Osobnost moderního podnikatele je zde logicky vyložena jako klíčový faktor kapitalistického podnikání v meziválečném Československu s tím, že za protektorátu byla tato společenská vrstva nejen oslabena, nýbrž postavena i před osudovou volbu mezi českým, resp. československým vlastenectvím a snahou o profit, resp. o hmotný prospěch, což její společenskou pozici nepochybně zkomplikovalo.²⁰

Nelze však přehlédnout, že tyto i jiné výklady o moderním podnikatelstvu se vyznačují jistou terminologickou nejednotností, neboť je zde

rovněž hojně používán termín česká či československá buržoazie, popřípadě i velkoburžoazie, jež je specifikována podle dobových statistických údajů. Přitom je pojem buržoazie podle všeho množinou o více členech než pojem kapitalistických podnikatelů. Jako metodologicky originální, nicméně však diskutabilní se přitom jeví vymezení buržoazie, v němž jsou porovnávány statistické údaje o tzv. důchodové dani z roku 1928 s osobami samostatně činnými v jednotlivých odvětvích (1. zemědělství, 2. průmysl a řemeslo, 3. obchod, peněžnictví, doprava, 4. svobodná povolání, 5. ostatní a neudaná povolání).

V této souvislosti se zdá, že velkoburžoazie je pro autory této publikace definována ročním příjmem nad jeden milion korun. Mezi ni tehdy patřilo v Československu pouze 327 osob. Buržoazie (15 429 osob) je zřejmě definována příjmem nad 100 000 korun ročně. Tato příjmová kategorizace nevysvětluje ovšem vztah mezi podnikatelskými elitami na straně jedné a buržoazií a velkoburžoazií na straně druhé. Otevřena zůstává rovněž otázka, zda lze tímto způsobem definovat buržoazii a velkoburžoazii či jen různé kategorie příjmových elit. Nicméně je třeba připustit, že při analytičtější rozpracování této metody by jejím prostřednictvím mohly být zkoumány československé podnikatelské elity jaksi nepřímou, a to tam, kde bychom byli schopni postihnout jejich skupiny, jejichž důchody plynuly z pozemků, výdělečných podniků a kapitálu.²¹

Věc je ovšem komplikována i tím, že není rovněž jasné, do jaké míry tu jsou podnikatelské osobnosti manažerského typu počítány k buržoazii či velkoburžoazii, neboť za kritérium jejich společenského významu je považován jejich podnikatelský úspěch, aniž se zmiňují jejich příjmy.²² K tomu je třeba poznamenat, že komplexnější typologii moderního managementu podal již o něco dříve Jaroslav Pátek (1934–2003), který vycházel z teze, že výraznější nástup této nové podnikatelské vrstvy souvisel v meziválečném Československu s koncentrací, racionalizací a zvědečtěním kapitalistického podnikání včetně jeho řízení. Za špičkové přitom považuje odlišné typy osobností, které byly schopny v oboru své působnosti dosáhnout mezinárodně srovnatelných podnikatelských výkonů.²³

První skupinu mu představuje významný metalurgický odborník Franz Hummelberger, jenž dostal díky výrobní specializaci a technickému inovátorství Poldi Kladno na světovou úroveň. Druhý typ je symbolizován osobností Karla Loevensteina, jenž za pomoci domácího i zahraničního kapitálu, reorganizace a fúzí vytvořil ze Škodových závodů mezinárodně konkurenčně schopný koncern. Jeho management měl díky zařazení do francouzského velkokoncernu Schneider-Creusot mezinárodní charakter a co do počtu zaměstnanců patřil roku 1930 na druhé místo v Českoslo-

vensku, předstížen jen o málo Baťovým obuvnickým koncernem. Ostatně Tomáš Baťa je Pátkovi třetím typem mezinárodně úspěšného podnikatele-manažera s důrazem na vertikální koncentraci a vysokou racionalizaci výroby provázenou zdařilou mezinárodní expanzí na bázi zakacionalizovaného a přitom též sociálně stabilního rodinného podniku.²⁴

Otázce podnikatelských elit v meziválečném Československu se rovněž věnoval Zdeněk Kárník, a to zejména v prvním svazku své trojdílné syntézy České země v éře první republiky. Načrtává ji, inspirován Františkem Svátkem, v kontextu ostatních elit této doby se zjevným důrazem na její vztahy k elitě politické. Její specifickou společenskou roli vidí v procesu tzv. hospodářské revoluce, jejímž cílem bylo vybudovat z Československa hospodářsky nezávislý moderní stát, v němž by dominovaly české podnikatelské elity a jenž by byl schopen též úspěšně vyřešit palčivou sociální otázku. Činí tak prostřednictvím mnohdy neotřelých reflexivních rezonancí a typických příkladů nasměrovaných do sféry dobového podnikání a hospodářské politiky. Dochází tak k závěrům, jež musí i náš projekt vzít vážně v úvahu.²⁵

Klíčovou roli při budování československého národního hospodářství přičítá Kárník v souladu s dosavadní historiografickou tradicí manažerské podnikatelské elitě kolem Živnostenské banky, vedené Jaroslavem Preissem, a procesu nostrifikace akcií podniků a bank na území nového státu. Zároveň si je však velmi dobře vědom toho, že celá řada významných podnikatelských subjektů se s Československem úplně neztotožnila, což dokumentuje především na uhelném velkokoncernu rodiny Petschků.²⁶ V úvahu je třeba vzít též jeho názor, že se tomuto státu nepodařilo zabránit pronikání německého kapitálu do Československa ani přilákat větší množství strategických investorů z anglosaského světa.²⁷ Tyto i další historické okolnosti pak měly spolu s velkou hospodářskou krizí, růstem nacistického nebezpečí a vyostřením nacionálních protikladů své negativní důsledky nejen pro českou podnikatelskou elitu, nýbrž i pro celý československý stát.

Zdeněk Kárník se tedy kloní k závěru, že české podnikatelské a politické elity po úspěšných nábězích ve dvacátých letech svoji vůdčí roli v třicátých letech nezvládly tak, aby mohly po roce 1938 zůstat v českých zemích určujícími společenskými silami. Též jejich poměr k vědeckotechnickému rozvoji nedosahoval úrovně hospodářsky nejvyvinutějších států, což rovněž limitovalo jejich akční rádius.²⁸ Jeho kniha se tak podstatným způsobem nejen vyjadřuje k českým podnikatelským elitám v letech 1918–1938, nýbrž obsahuje i náznak konceptu jejich ústupu ze společenského výsluní v letech 1938–1948. I tato doba s sebou přináší

celou řadu složitých teoretických a metodologických otázek, velmi úzce souvisejících s historickými scénáři násilného nahrazení jedněch elit jinými, kterým se budeme muset zodpovědně věnovat i my.

V této souvislosti se spokojme jen s konstatováním, že právě ony byly v naší historiografii málo zpracovány na tak podnětné úrovni jako problém arizace židovského majetku v období Protektorátu Čechy a Morava.²⁹ Nepochybně tak začíná i období, v němž mají elity ve sféře hospodářství mnohem tranzitivnější charakter ve srovnání s tím, jak tomu bylo dosud. Též svůj vliv mohou uplatňovat jen díky loajalitě či aktivnímu příklonu k nedemokratickým a zároveň i antiliberálním vládnoucím ideologiím. Ještě složitější je problém jejich legitimacy stejně jako řada dalších otázek historické interpretace moderních a postmoderních elit, které však překračují rámec tohoto projektu.

POZNÁMKY

- 1 Srv. Hans Pohl, *Eliten in Wirtschaft und Gesellschaft aus historischer Perspektive. VSWG*, 80, 2001, s. 48–69.
- 2 K tomu srv. sborník Ivana Koutská, František Svátek (eds.), *Politické elity v Československu 1918–1948*, Praha 1994.
- 3 Eduard Kubů, Jiří Štaif, *Česká hospodářská elita 1890–1918. Pojmy, reprezentace, ambice*. In: Tomáš Dvořák, Radomír Vlček, Libor Vykoupil (eds.), *Milý Bore... Profesoře Ctiboru Nečasovi k jeho 70. narozeninám věnují jeho přátelé, kolegové a žáci*, Brno 2003, s. 107–127.
- 4 Pavla Horská-Vrbová, *K otázce vzniku české průmyslové buržoazie, ČSČH*, 10, 1962, s. 257–284, cit. s. 258.
- 5 *Tamtéž*, s. 274.
- 6 *Tamtéž*.
- 7 P. Horská-Vrbová, *Kapitalistická industrializace a středoevropská společnost. Příspěvek ke studiu formování tzv. průmyslové společnosti*. Praha 1970, cit. s. 185. K tomu viz též, „Otevřené dějiny“ a dějiny podnikatelů. In: Milan Myška (ed.), *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*, Ostrava, 1994, s. 20–23, kde se však soustředila jen na několik zahraničních inspirací. K tomu srv. Jana Geršlová, *Industrieunternehmer als Motor der Entwicklung in der Tschechoslowakei in der Zwischenkriegszeit (1918–1938)*. In: *Prager WISOHIM 2004/2005*, Bd. 7, s. 98–107. Autorka zde nejprve analyzuje prvo republikové statistiky tzv. samostatných povolání a pak vychází z teze, že moderní podnikatelé měli z početního hlediska sice malou váhu, avšak z kapitálového hlediska velký vliv. Nakonec uvádí příklady některých podnikatelských kariér. Místo se přitom opírala o učební text Slezské univerzity od autorské dvojice Jan Steiner, Jana Geršlová, *Kapitoly z dějin podnikání v Československu I. Období do roku 1938*. Karviná 1992, jenž je však věnován mnohem více podnikání než samotným podnikatelům.
- 8 Jan Mertl, *Česká buržoazie, strojopis*. NTM Praha – Sběrka vzpomínek a rukopisů, i. č. 1626, cit. s. 153 ann.
- 9 *Tamtéž*, s. 20 ann.
- 10 *Tamtéž*, cit. s. 28.
- 11 Důležitá v tomto směru byla roku 1982 mezinárodní konference v Bad Homburgu o vztahu šlechty a společenské modernizace, na níž M. Myška přednesl svůj průkopnický referát. Viz Armgard von Reden-Dohna, Ralph Mellville (eds.), *Der Adel an der*

- Schwelle des bürgerlichen Zeitalters 1780–1860, Stuttgart 1988, s. 169–189. Jeho česká verze viz Milan Myška, Šlechta v Čechách, na Moravě a ve Slezsku na prahu buržoazní éry. *Časopis Slezského muzea*, série B, 1987, s. 46–75.
- 12 M. Myška, Sociální skupina podnikatelstva jako předmět historického výzkumu. In: Milan Myška (ed.), *Podnikatelstvo jako předmět historického výzkumu*, Ostrava 1994, s. 8–19. Týž, K otázce metodiky „kolektivní biografie“ při studiu dějin podnikatelstva. In: *Podnikatelstvo jako předmět...*, s. 154–160.
 - 13 Jiří Matějček, K metodice výzkumu sociální skupiny podnikatelů. Podnikatelé v systému sociální stratifikace. In: tamtéž, s. 20–23, Zdeněk Jindra, Rozvoj akciového podnikání v Rakousku a v českých zemích do roku 1914. In: tamtéž, s. 108–119.
 - 14 Milan Myška, Problémy a metody hospodářských dějin I. Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru. Ostrava 1995, zvl. s. 94–128.
 - 15 Tamtéž, s. 111 ann., cit. s. 114.
 - 16 Podobná úskalí ostatně představuje po mém soudu snaha aplikovat na moderní podnikatelstvo 19. století a první poloviny 20. století velmi proměnlivé scénáře společenské dominance typické pro revoluční či postmoderní dobu. Právě pro ně se zdá být některým historikům příznačná snaha avansujících aktérů podpořit svůj nárok na vůdčí role ve společnosti časově striktně limitovaným úspěchem jejich komunikace s potenciálními klienty v „demokratickém“ veřejném prostoru. Je přitom otevřenou otázkou, do jaké míry, kdy a v jakých kulturních kontextech byla ekonomická moc podnikatelských elit donucena se legitimizovat demokraticky, resp. pouze demokraticky.
 - 17 Tamtéž, s. 120 ann.
 - 18 Milan Myška a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava 2003. K tomu srv. rec. Zdeňka Jindry in *Prager WISO-HIM* 2004/2005, Bd. 7, s. 236–240. Dále viz M. Myška, Rytíři průmyslové revoluce. Ostrava 1997 a týž, *Rozbřesk podnikatelů*, Moravský Beroun 2000.
 - 19 Viz Jana Machačová, Jiří Matějček, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Opava 2002, zvl. s. 395–425. K tomu srv. moji rec. in *ČNM*, řada historická, 173, 2004, 3–4, s. 222–224.
 - 20 Václav Průcha a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. Období 1918–1945*. Brno 2004, s. 128 ann. a 563 ann.
 - 21 Tamtéž, s. 391 ann.
 - 22 Tamtéž, s. 394.
 - 23 Jaroslav Pátek, *Podnikatelé a manažéři*. In: Eduard Kubů a Jaroslav Pátek (eds.), *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Praha 2000, s. 261–280.
 - 24 Tamtéž, s. 267 ann.
 - 25 Zdeněk Kárník, *České země v éře první republiky (1918–1938), I. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2000, s. 169 ann. a s. 196.
 - 26 Zdeněk Kárník, *České země v éře první republiky (1918–1938), I*, zvl. s. 239–253. K tomu srv. Vlastislav Lacina, *Formování československé ekonomiky 1918–1923*, Praha 1990.
 - 27 K tomu srv. Alice Teichová, *Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938*. Praha 1994, viz zvl. její závěry na s. 245 a nn., jež se svými hodnotovými akcenty poněkud liší od Kárníkova vidění věci.
 - 28 Zdeněk Kárník, *České země v éře první republiky (1918–1938), III. O přežití a o život (1936–1938)*, Praha 2003, s. 159 ann.
 - 29 K tomu viz mj. Drahomír Jančík, „Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–1945), Praha 2005, zvl. s. 111 ann., kde je též vypracována typologie arizátorů. Metody analýzy násilné obměny podnikatelských elit v socialistických zemích jsou jen víceméně komplementární součástí jednotlivých statí ve sborníku Christoph Boyer (ed.), *Sozialistische Wirtschaftsreformen. Tschechoslowakei und DDR, Frankfurt a. M. 2006*, do něhož přispěla i řada českých historiků.